

ELITA FUNCȚIONALĂ ÎN ROMÂNIA COMUNISTĂ (1965-1989)*

Anneli Ute Gabanyi

Regimul Ceaușescu și birocrăția de partid

Sistemul politic al României în timpul lui Nicolae Ceaușescu era foarte aproape de "statul neopatrimonial" al lui Samuel N. Eisenstadt¹, caracterizat prin dominarea excesivă a economiei clientelare și a nepotismului politic. Un astfel de sistem, potrivit lui Jack Goldstone, este deosebit de vulnerabil în perioadele de criză economică, sau în cazul unor presiuni politice externe. În condițiile în care în viața politică își fac tot mai mult loc monopolizarea autorității politice și lipsirea unor părți ale elitei de vechile lor privilegii, structura informală dă semne de slăbiciuni, iar tentativele de divizare a aparatului de stat pot să conducă chiar la manifestări de nesupunere. Dacă în astfel de momente se produce o revoltă populară, structurile de forță ale statului, descumpănite și descurajate, preferă să nu intervină².

"Epoca" în care Nicolae Ceaușescu s-a aflat în fruntea Partidului Comunist Român a fost marcată de încercările "conducătorului" de a-și întări continuu poziția în cadrul partidului. Spre deosebire de ostilitățile dintre grupurile politice din perioada interbelică și fricțiunile din sânul partidului după preluarea puterii de către comuniști - când îndepărtarea dintr-o funcție importantă putea să însemne nu rareori și pierderea libertății sau chiar a vieții - violența nu a mai făcut parte însă din metodele cu care se soluționau diferendele dintre elitele de conducere românești, aceasta cedând locul unor procedee mult mai subtile.

Se pot observa mai multe faze distincte în evoluția elitelor funcționale românești. Prima începe la 1965 - odată cu instalarea sa - și durează pînă la sfîrșitul anilor 60. În această perioadă Ceaușescu a fost, în special, interesat de anihilarea forțelor de orientare prosovietică din interiorul partidului. Liderul respectivei grupări era Alexandru Drăghici, mulți ani la rînd ministru de interne. Acesta, după moartea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, spera că va reuși să preia conducerea partidului, iar, în consecință, România va renunța la politica de distanțare de Moscova.

* Contribuția de față reprezintă o traducere și adaptare a unei teze de doctorat susținută de dna Gabanyi la Universitat der Bundeswehr din Hamburg, cu titlul "Systemwechsel in Rumanien. Von der Revolution zur Transformation". Anneli Ute Gabanyi, în prezent cercetătoare la Sudost-Institut din München, a publicat mai multe studii despre România contemporană, precum i o carte în care analizează prăbușirea regimului comunist din România.

Metodele și mijloacele la care a apelat Ceaușescu în lupta împotriva adversarilor săi nu au fost de altfel noi. Ele își aveau originea în arsenalul clasic folosit în disputele interne din cadrul partidelor comuniste din estul Europei. Dintre acestea făceau parte, mai întâi, modificările structurilor instituțiilor de stat și partid, marginalizarea și neutralizarea reprezentanților de vază ai adversarilor politici și cooptarea unor noi elite loiale. De asemenea, deosebit de importante au fost și schimbările în domeniul ideologiei, mobilizării sociale și politica externă³.

În această fază de început, asistăm la o mobilitate considerabilă a elitelor. Este timpul în care *competența* a jucat un rol important în promovarea cadrelor de partid și a funcționarilor de stat. Conform politologului american Daniel Nelson - pe baza unor sondaje efectuate în județele Cluj, Brașov, Timiș și Iași -, respectivul criteriu a fost în acest timp mai important decât cel al vârstei și durată aparținentei la Partidul Comunist⁴.

Cea de-a doua etapă debutează la începutul anilor '70, după condamnarea intervenției militare ale țărilor Tratatului de la Varșovia în Cehoslovacia. Ca reacție la încercările unor forțe din sânul partidului, armatei și al securității de a destabiliza regimul, Ceaușescu se hotărăște să reorganizeze structurile decizionale conform principiului loialității, reducând puterea de decizie la un cerc restrâns de funcționari, în defavoarea elitelor tehnocrate tinere pe care s-a sprijinit inițial. Bazându-se pe a așa-zisul principiu al *rotației cadrelor*, Ceaușescu încerca să-i împiedice pe reprezentanții nomenclaturii să-și organizeze rețele separate și să-și acopere propriile areale de putere.

Cea de-a treia fază - între 1974 și decembrie 1989 - poartă amprenta trecerii de la sistemul autoritar de conducere la cel oligarhic⁵. În această perioadă, lui Nicolae și Elenei Ceaușescu li s-a creat un cult al personalității fără precedent. S-a ajuns la un circuit cvasi-închis al elitelor de conducere, iar ascensiunea elitelor tinere a fost practic întreruptă. Principiul rotației îi împiedica pe funcționarii de diferite ranguri să-și creeze structuri proprii și contribuia la consolidarea în continuare a puterii cuplului dictatorial⁶. În contradicție cu declarațiile oficiale de îmbunătățire a șanselor de promovare pentru cadrele de partid din provincie, "întinerirea" partidului și cooptarea cât mai multor femei, erau numiți în posturile cheie doar funcționarii fideli lui Ceaușescu, acei care i se supuneau necondiționat. Competența nu juca nici un rol în această etapă. Puterea reală în stat era concentrată în mâinile unui *clan* ai cărui membri nu erau selectați conform principiilor moderne de selecție, ci datorită legăturilor de rudenie și loialitate⁷. Consecințele respectivei practici au influențat și viața politică românească după decembrie 1989.

Pierderea autorității și rezistența elitelor

Replica față de politica și stilul de conducere ale conducătorului partidului și statului a venit din partea diferitor grupuri din sânul partidului, având, în mare parte, motivări diferite, chiar contradictorii. Nemulțumirea față de Ceaușescu îi

unea pe tehnocrați și birocrați, vechi prieteni și vechi dușmani ai dictatorului. Astfel, elita de orientare internaționalistă a partidului vedea în politica "parvenitului din Scornicești" o amenințare la prestigiul și privilegiile câștigate datorită luptei de clasă din perioada interbelică și la unitatea țărilor comuniste din Europa de Est, mai ales datorit dezastrului economic de după 1980. Pe de altă parte, elitele naționaliste din cadrul partidului vedeau în eșecul politicii economice, în creșterea tensiunilor sociale și izolarea de Occident premisele adâncirii dependenței față de Uniunea Sovietică. Echilibristica funcționarilor de partid locali între indicațiile conducerii politice și nemulțumirea crescândă a populației devenea tot mai evidentă.

Primele semne ale rezistenței împotriva aparatului lui Ceaușescu la toate nivelele nu s-au lăsat așteptate. În cadrul plenarelor Comitetului Central al și ședințelor Comitetului Politic Executiv ale PCR îi făceau loc elemente de critic la adresa strategiei politice și economice, în special împotriva industrializării forțate, politica agricolă și a tendințelor autarhice în activitatea partidului. Presa raporta tot mai rar despre unanimitatea forurilor superioare de partid și de stat, iar criticii din rândurile partidului își făceau apariția pe paginile presei de partid, semnalând în mod ostentativ rezistența față de politica lui Ceaușescu. Astfel, Ion Mitran, redactorul-șef al ziarului "Scînteia", formula într-un articol programatic o critică aproape nevoalat la adresa "iluziilor politice și a teoriilor iraționale" ale conducerii politice și semnală pericolul unei imobilități de durată⁸. "România Literară", cel mai important săptămînal al Uniunii Scriitorilor și purtătorul de cuvînt al tehnocraților nemulțumiți din cadrul fracțiunii internaționaliste, a publicat, în anul 1988, un articol semnat de Gheorghe (Gogu) Rădulescu, adjunctul lui Ceaușescu în Consiliul de Stat și membru al Biroului Permanent al Comitetului Politic Executiv, în care erau criticate excesele naționaliste din literatură și publicistică⁹. În septembrie 1987, aceeași "România Literară" publica și un articol semnat de către Ion Iliescu. Cel care se va afla în vârful piramidei elitei politice românești după decembrie 1989 se pronunța pentru liberalizarea politicii informaționale, o mai mare transparență a mecanismului decizional și democratizarea societății. Făcînd aluzie la politica lui Mihail Gorbaciov, Ion Iliescu pleda de fapt pentru *restructurare* în sensul unei emancipări sociale și politice¹⁰.

Și în publicațiile cu caracter economic apar unele studii în care este pusă problema reformării economiei planificate. Astfel, în anul 1988, "Revista Economică" publica articolul lui Daniel Dăianu, cercetător la Institutul Economiei Socialiste. Conform acestuia, criza care a cuprins întreg sistemul socialist solicita identificarea unor soluții rapide bazate pe ideea de reformă¹¹.

Asistăm de fapt nu numai la o "rebeliune" a elitelor productive din cadrul partidului. În anii '80, Ceaușescu a avut de înfruntat, în parte, și rezistența aparatului de partid. Astfel, el nu a reușit să învingă opoziția nomenclaturii în încercarea de a refuza elitei comuniste statutul de *revoluționari profesioniști*, cu toate avantajele pe care le presupunea acest statut elaborat încă de Lenin¹². Totuși, în timp ce

Ceaușescu îi sporea puterea, drepturile marii majorități a membrilor conducerii de stat și partid au fost limitate constant¹³. Pierderea importanței elitei de partid devenea tot mai sesizabil. Mai mult, unii politologi consideră că nomenclatura comunistă - a funcționarilor de partid - nu a mai jucat, de la începutul anilor 80, un rol social relevant¹⁴. Partidul a fost chiar exclus de la discuțiile publice în legătură cu viitoarea evoluție a țării pe motivul că acesta nu ar fi un club de dezbateri¹⁵. Fără a le acorda adversarilor săi din rîndul funcționarilor aparatului de stat și partid să reacționeze, Ceaușescu a recurs la o nouă purificare a bazei PCR și la schimbări în sferile superioare ale aparatului de partid, profitînd de înlocuirea legitimațiilor de membri de partid după Congresul din 1984.

Conflictul cu forțele armate

Primele zvonuri despre o opoziție în cadrul forțelor armate, după preluarea puterii de către Ceaușescu, apar în anul 1971. Atunci s-a speculat în Occident despre o posibilă trădare, în favoarea Uniunii Sovietice, a generalului Ioan Șerb, comandantul garnizoanei București¹⁶. Acesta reprezenta forțele care au fost instruite în instituțiile militare din Uniunea Sovietică și au înlocuit elita militară din perioada interbelică. Mulți dintre aceștia au fost îndepărtați din posturi după retragerea armatelor sovietice în anul 1958. De la începutul anilor '60, România, spre deosebire de celelalte țări membre ale Tratatului de Varșovia, nu a mai apelat la serviciile școlilor militare sovietice pentru pregătirea cadrelor militare superioare.

După ce Ceaușescu s-a pronunțat deschis împotriva invadării Cehoslovaciei, securitatea statului era amenințată nu numai din exterior. Opoziția internă din cadrul forțelor militare se făcea tot mai simțit. Cazul Șerb a folosit conducerii de stat și de partid drept motiv pentru restructurarea Ministerului Apărării și întăririi rolului partidului în structurile acestuia. Noua lege a apărării din decembrie 1972 acorda șefului statului, în calitate de președinte al nou constituitului Consiliu al apărării, supremația în forțele armate. Pe baza Constituției din 1974, președintele țării - funcție nouă în stat - prelua conducerea supremă a armatei. Noua lege întemeia conceptul general al apărării pe cu totul alte principii. Doctrina militară a țării justifica de fapt și îndepărtarea României de țările Tratatului de la Varșovia¹⁷. Armata română nu lua parte la aplicațiile militare de pe teritoriile altor state membre ale acestui pact militar și nu admitea astfel de operații pe teritoriul său¹⁸.

Știrile despre agitațiile din mediul militar românesc nu au dispărut nici la sfîrșitul anilor '70 și în anii 80. Ofițerii trimiși în rezervă sau transferați în domeniul economiei naționale în perioada 1978 și 1983-1985 constituiau o potențială rezervă pentru proteste și se aflau în raporturi cu elita birocratică din partid și structurile de securitate ostile politicii lui Ceaușescu. Abia după schimbările din decembrie 1989 au devenit cunoscute planurile și tentativele de puci ale unor foști ofițeri. Pentru a înfrînge rezistența unei părți a corpului de ofițeri, Ceaușescu a luat măsuri de "deprofesionalizare" ale forțelor armate. Politologul britanic Jonathan Eyal con-

sider , pe bună dreptate că "Ceaușescu's entire control machinery was in place: the army was cowed, underpaid, under-equipped, understaffed and controlled by Ceaușescu's brother"¹⁹. Aceste dispoziții ale dictatorului au condus la agravarea tensiunilor dintre armată și comandantul său suprem. În timpul evenimentelor din decembrie 1989 s-a putut observa că opoziția față de Ceaușescu cuprindea și ofițeri superiori din rîndul forțelor armate, divizate în două mari grupări.

Prima dintre acestea cuprindea cadrele militare superioare care își vedeau amenințate pozițiile și privilegiile din cauza simpatiilor față de Uniunea Sovietică (generalii Nicolae Militaru, Vasile Chițac, Ștefan Kostyal) și reprezentanții tehnocraților din rîndul armatei (generalul Victor Stănculescu)²⁰. Ei considerau că preluarea puterii - așa cum s-a întîmplat în Bulgaria - se va bucura de tot sprijinul Moscovei, desigur în cazul în care noua conducerea ar fi dat dovadă de loialitate față de sovietici.

Pe de altă parte, nu era de neglijat nici acea parte a ofițerilor superiori care sprijineau politica de relativă autonomie față de Uniunea Sovietică, dar considerau că politic-economic și comercial dezastruoasă a lui Ceaușescu reprezintă un adevărat pericol la adresa securității naționale și solicitau o poziție privilegiată în raport cu forțele Ministerului de Interne și cele ale Gărzilor Patriotice.

La începutul anului 1983, în timp ce presiunea Moscovei devenea tot mai accentuată, la o întrunire a comandanților militari s-au făcut auzite critici la adresa lui Ceaușescu, chiar în prezența acestuia²¹. Nemulțumirea armatei față de puterea politică nu mai putea fi oprimată ușor. Pentru a-și întări însă influența în armată și pentru a-i descuraja pe adversarii din rîndurile forțelor armate, Ceaușescu l-a numit pe fratele său, istoricul militar Ilie Ceaușescu, în funcția de președinte al Consiliului Politic Superior al Armatei. Se pare însă că acesta nu a acționat pe măsura așteptărilor, rolul lui în timpul revoluției rămînînd o enigmă.

Din anul 1985, la puțin timp după preluarea puterii la Kremlin de către Mihail Gorbaciov, conducerea sovietică a încercat să-i implice pe adepții săi din rîndurile armatei române în tentativele de înlăturare a lui Ceaușescu. În decembrie 1985, în timpul unei vizite oficiale la Moscova, Andrei Gromâko, ministrul sovietic de externe, i-a mărturisit generalului Constantin Olteanu ideea unei revolte anticeaușiste. Tot atunci, în România se făceau tot mai simțite nemulțumirile ofițerilor trecuți mai înainte în domeniul economiei naționale. Din cauza legăturilor sale cu Moscova, Olteanu a fost înlocuit în scurt timp cu generalul Vasile Milea, comandantul Gărzilor Patriotice. Noul ministru al apărării nu era însă nici el de acord cu politic de austeritate în armată și implicarea acesteia în activități cu caracter economic²². El nu a reușit să aplaneze divergențele dintre forțele armate și comandantul lor suprem.

Fronza din rîndul structurilor de securitate

Elemente de rezistență au existat și în rîndul structurilor de securitate române. Nimic surprinzător, dacă admitem că adversarul principal al lui Ceaușescu în lupta pentru succesiune, după moartea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, a fost ministrul de interne Alexandru Drăghici. În primii ani după preluarea puterii de către comuniști, din ordinele acestuia, a fost întemnițat sau trimisă la munci silnice o mare parte a elitei politice, economice și intelectuale a țării. O amnistie generală a tuturor deținuților politici nu a fost posibilă în anul 1964. Noua Constituție din 1965 nu se mai baza pe principiul *dictaturii proletarietului*, înlocuit cu cel al *legalității socialiste*. Această schimbare, alături de instaurarea supremației partidului asupra aparatului siguranței statului, reducea puterea și influența Securității. Teroarea era înlocuită tot mai mult cu metode de prevenție și intimidare. Modificarea stilului și metodei în politica internă se făcea cu gîndul la sprijinul din partea populației și al Occidentului. Era însă toată schimbarea din cadrul poliției politice, ale cărei baze și scopuri rămîneau intacte. În tentativa sa de a- i spori controlul asupra serviciilor secrete, partidul s-a lovit de o rezistență considerabilă. La plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din octombrie 1987, Ceaușescu a atras atenția asupra colaborării insuficiente dintre organele siguranței statului, pe de o parte, partid și armată, pe de altă parte. Foarte curînd, s-a ajuns la o adevărată încercare de forțe dintre conducerea partidului și cea a structurilor de securitate. În noiembrie 1987, în timpul demonstrațiilor muncitorești de la Brașov, o parte a Securității a urmărit pasiv desfășurarea evenimentelor, ca să nu spunem că i-a încurajat pe participanții la acțiunile de protest.

Concomitent cu trecerea aparatului securității interne în subordonarea partidului, se încerca și supravegherea totală a serviciilor de spionaj, tot mai mult curtate de către KGB și instituțiile similare occidentale²³. Se crea chiar impresia că scopul lui Ceaușescu nu era atît controlul asupra populației, dar, mai degrabă controlul asupra controlorilor. Evadarea în Occident a șefului Departamentului informațiilor externe, Mihai Pacepa, în anul 1978, a fost urmat de o purificare și reorganizare a respectivei instituții. Fără succes, însă. Pînă la căderea sa, Ceaușescu nu a reușit să-i supună în totalitate serviciile românești de spionaj.

Coalizarea elitelor: rețele și legături

Conform lui Robert Palmer, un singur grup social poate fi în stare să reușească un puci sau o revoltă. O revoluție, însă, are loc doar în cazul coordonării acțiunilor dintre mai multe astfel de grupuri²⁴. Pentru reușita unei mișcări revoluționare decisiv poate fi faptul dacă forțele doritoare de schimbare se pot coaliza cu părți ale elitelor funcționale și dacă au asigurat sprijinul sau, cel puțin, neutralitatea altor segmente sociale²⁵.

În ajunul schimbărilor din decembrie 1989 deveneau tot mai clare semnele unor pronunțate nemulțumiri în mediul elitelor funcționale românești. Paralel cu aceasta asistăm și la creșterea tensiunilor sociale pe întreg teritoriul țării. Spre sfârșitul anilor '80, curba suferințelor cetățenilor români atinsese apogeul său. Împovărarea populației rurale prin reintroducerea sistemului de cote și predarea obligatorie a producției la prețuri deluzorii a condus la aprinderea unor mici revolte locale. După publicarea în anul 1983 a proiectului de lege despre așa-zisul acord global, conform căruia salariul minim urma să fie înlocuit cu altul, bazat doar pe rezultatele economice obținute, au loc greve spontane la mai multe fabrici și mine. În același timp, devin tot mai dese știrile despre agitațiile studențești. Reducerea la minimum a posibilităților de exprimare a opiniilor critice, atomizarea societății, diversiunea națională îndreptată împotriva minorității maghiare, acordarea dreptului de emigrare pentru unii critici ai regimului și a unor libertăți pentru "disidenții" cunoscuți în străinătate reducea însă posibilitatea unei revolte de jos.

În această fază s-a ajuns în România la o apropiere dintre elitele funcționale oștile lui Ceaușescu și elitele tehnocrate și intelectuale care se pronunțau pentru modernizarea țării. Tinerii funcționari de partid și membrii corpului militar și al serviciilor secrete își simțeau pericolitate șansele unei ascensiuni profesionale rapide, în timp ce intelectualii erau frustrați de renunțarea la politica de liberalizare din anii '60. Este timpul în care se constată apariția mai multor rețele informale în interiorul și exteriorul diverșor instituții de partid și de stat. Acestea au jucat rolul de legătură dintre elite și au constituit nucleele de mobilizare a populației împotriva regimului Ceaușescu.

- 1 Samuel N. Eisenstadt, *Revolution and the Transformation of Societies: A Comparative Study of Civilizations*, New-York, 1978.
- 2 *Revolutions. Theoretical, Comparative and Historical Studies*, ed. Jack A. Goldstone, San Diego, 1986, p.8-9, 320.
- 3 Anneli Ute Gabanyi, *Partei und Literatur in Rumänien nach 1945* München, 1975, p.40-45, 67-73, 78-90; Günther H. Tontsch, *Partei und Staat in Rumänien: Das Verhältnis von Partei und Staat in Rumänien - Kontinuität und Wandel 1944-1982*, Köln, 1985.
- 4 Daniel N. Nelson, *Democratic Centralism in Romania: A Study of Local Communist Politics*, New York, 1988, p.101-172.
- 5 B. Edward Shils, *Center and Periphery. Essays in Macrosociology*, Chicago/London, 1975.
- 6 Silviu Brucan, *Generația irosită. Memorii*, București, 1992, p.135-136.
- 7 Trond Gilberg, *Nationalism and Communism in Romania. The Rise and Fall of Ceaușescu's Personal Dictatorship*, Boulder, 1990, p. 83-109.
- 8 Ion Mitran, *Perfecționarea conducerii politice a societății și stadiul actual de dezvoltare economico-social*, în "Era Socialistă", nr. 10, 25 mai 1988, p. 1-5.
- 9 Gheorghe Rădulescu, *Profesorii mei de limba și literatura românească*, "România Literară", nr.19, 16 august 1986.
- 10 Ion Iliescu, *Creație și informație*, în "România Literară", nr.36, 3 septembrie 1987, p. 19.

- 11 Daniel Dăianu, *Fenomene de accentuare a instabilității în economia mondială*, în "Revista Economică", nr. 26, 1 iulie 1988.
- 12 Anneli Ute Gabanyi, *Ceausescu Retreats Before Recalcitrant Nomenclatura*, în "Romanian Situation Report 15. Radio Free Europe Research", 30 august 1983, p. 25-30.
- 13 Despre aspectul teoretic al acestui fenomen Kenneth Jowitt, *The Leninist Response to National Dependency*, Berkeley, 1978, p. 70.
- 14 Gabriel Ivan, *Noua clasă politică*, în "Sfera Politicii", nr. 4, 1993.
- 15 Anneli Ute Gabanyi, *Von Gorbacev zu Gromyko: Zum Stand der rumänisch-sowjetischen Beziehungen*, în "Südosteuropa", nr. 37, 1986, p. 257-271.
- 16 "Die Presse", 17 ianuarie 1971.
- 17 Ilie Ceaușescu, *Romanian Military Doctrine Past and Present*, New York, Columbia University Press, 1988.
- 18 Daniel N. Nelson, *Romanian Politics in the Ceau escu Era*, New York, 1988, p. 175-209.
- 19 Jonathan Eyal, *Romania. Between Appearances and Realities*, în *The Warsaw Pact and the Balkans. Moscow's Southern Flank*, ed. Jonathan Eyal, Houndmills, 1989, p.103.
- 20 Walter Bacon Jr., *Romania*, în vol. *Soviet Allies: The Warsaw Pact and the Issue of Reliability*, Boulder-London, 1984, p.259.
- 21 Anneli Ute Gabanyi, *Ceausescu and the Military*, în "Romanian Situation Report 3. Radio Free Europe Research", 19.02.1983, p.8-13.
- 22 Idem, *Die Nationalkonferenz der Rumänischen KP. Ceausescu in der Defensive, jedoch kein Kurswechsel*, în "Südosteuropa", nr. 4, 1988, p. 117-127.
- 23 Walter Bacon Jr., *Romanian Secret Police*, în vol. *Terror and Communist Policies: The Role of the Secret Police in Communist States*, ed. Jonathan R. Adelman, Boulder-London, 1984, p.148.
- 24 Robert R. Palmer, *The Age of Democratic Revolution: A Political History of Europe and America, 1760-1800*, Princeton, 1959, p.484.
- 25 Charles Tilly, *From Mobilization to Revolution*, Reading, 1978. Citat conform David S. Mason, *Revolution in East-Central Europe. The Rise and Fall of Communism and the Cold War*, Boulder, 1992, p.111.

(Traducere și adaptare: Flavius Solomon)